

מקום וזיכרון -

לדרכי עיצובו של הזיכרון הלאומי והפרטי בשכונת פסגת זאב

יוסי שפניר

הקדמה

סוגיית הביטוי של הזיכרון בתחום הלאומי בכלל ובשטח אורבאני בפרט היא סוגיה מעניינת ומורכבת. הנושא מעניין שבעתיים בשכונה בת עשרים שנה המוגדרת 'צעירה' בת עשרים, כמו שכונת 'פסגת זאב'. מאמרנו יפתח בסקירה קצרה על תולדות השכונה, עניין מהותי לאלמנטים של זיכרון שהוטבעו בה, ובמהלכו נבחן את דפוסי הזיכרון הרווחים בשכונה ואת דרכי עיצובם. בדיון שלהלן נפגוש דפוסי זיכרון שונים, המשקפים היבטים של תרבות הזיכרון וההנצחה הישראלית:

1. שם השכונה ושמות רחובות המייצגים הנצחה בהיותם קרויים על שמות דמויות, גופים ציבוריים או מזכירים אירועים היסטוריים.
2. אנדרטאות - הן צבאיות או בהקשרים צבאיים והן אנדרטאות אזרחיות.
3. שמות הניתנים למבנים. במקרה שלנו נזכיר בעיקר שמות אנשים המונצחים על מבני בתי הכנסת.

תולדות פסגת זאב

שכונת פסגת זאב, בצפונה של ירושלים, מציינת בזמן כתיבת המאמר (שנת תשס"ה) עשרים שנה להיווסדה. השכונה מאופיינת בנוף אנושי מגוון המשפיע על דפוסי הזיכרון שנסקור בהמשך.¹

בקיץ תשמ"ה (1985) החלו ראשוני המתיישבים בפסגת זאב לאכלס את המקום. עשרים שנה הן אמנם פרק זמן לא גדול בפרספקטיבה היסטורית כללית, אך הן פרק זמן ארוך דיו כדי להבחין בהתפתחות אלמנטים שונים של זיכרון. בשנות השמונים היה האזור שבו נמצאת השכונה שטח בור, כמעט ללא מבנים.² לכן היה ניתן בקלות יחסית להתחיל בפריצת הדרכים ובבניית השכונה.

1 הקדמה זו מתבססת על רשימה אחרת על פסגת זאב העוסקת בבתי הכנסת שלה, ראה: שפניר י', 'בתי כנסת בפסגת זאב והתגבשות הקהילה סביבם' דרך אפרתה, יב (תשס"ה-תשס"ו), עמ' 53-65.

2 מצפון לפסגת זאב נבנתה שכונת נווה יעקב שנוסדה זמן קצר לאחר מלחמת ששת הימים, בסמוך למקום שבו שכן 'כפר עברי', הוא נווה יעקב הקדומה עד 1948. הרעיון המרכזי בבניית השכונה היה יצירת רצף בנוי בין הגבעה הצרפתית לנווה יעקב, על מנת שלא יחזור על עצמו המצב שהיה ערב מלחמת השחרור, בו היישוב נווה יעקב היה מבודד בתוך ישוב ערבי מצפון לירושלים. האזור שבו נבנתה השכונה מצוי מזרחה מעט לקו פרשת המים הגיאוגרפי בו עובר הכביש הראשי (כביש מספר 60) מירושלים לכיוון רמאללה, ושליצידיו התפתח היישוב הערבי שועפאת במשך השנים.

דפוסי הזיכרון בשכונה

שם השכונה

שם השכונה עצמו הוא דוגמה ראשונה להנצחה.³ בשנות השמונים כאשר הוחלט על הקמת שכונת פסגת זאב, הייתה מחשבה לקרוא לשכונה 'פסגת טל', בשל הצליל המזכיר את הגבעה הארכיאולוגית במקום הנקראת **ראס א-טויל** (ההר הגבוה). כך אומנם נקראה השכונה בשלבי התכנון שלה, אך בשלב מסוים הוחלט על הסבת השם ל'פסגת זאב'.⁴ על שמו של זאב ז'בוטינסקי. יש לציין שעל שמו של זאב ז'בוטינסקי נקראו שני אזורים התיישבות בשנות השמונים: 'גבעת זאב', מועצה מקומית מצפון לירושלים (בשנת 1983) ושכונת 'פסגת זאב' (בשנת 1985).⁵ קריאת שם השכונה על שם מנהיג להערכת האיש ופועלו הוא תהליך המוכר בעולם ובארץ,⁶ בוודאי כאשר מדובר על אישיות בסדר גודל של ז'בוטינסקי מראשוני המנהיגים הציוניים. יש בכך כדי לבטא בצורה ברורה את הזיקה לאידיאולוגיה ולשורשים של האומה בכלל ושל הציונות בפרט, על אחת כמה וכמה בעיר הבירה המתחדשת.

שמות הרחובות

מתן שמות רחובות בארץ כהנצחה הוא אמצעי מקובל ביותר להטמיע זיכרון לאומי ותרבותי.⁷ לא בכל מקום מקובל כך. יש שכונות בעולם, לדוגמה במנהטן, שמות הרחובות

שכונת פסגת זאב בנויה מארבע אזורי משנה שנבנו בהדרגה במהלך תקופה זו: **פסגת זאב מרכז** - (שנת 1980) ראשית הדרך - בשנה זו הפקיעה הממשלה 4500 דונם. גם ראש העיר דאז טדי קולק, נתן את הסכמתו להפקעה לבניית שכונה. בפועל החלה בניית השכונה רק בשנת 1982. אכלוס הבניינים הראשונים החל כאמור בקיץ 1985. בפסגת זאב מרכז, השכונה הראשונה שנוסדה, נבנו 2700 יחידות דיור המאוכלסות בכ-10000 תושבים.

פסגת זאב מערב (שנת 1988) - בשנה זו החלו בהכשרת דרכים לשכונת פסגת זאב מערב. שכונה זו מוקמה במורדות המזרחיים של רכס גבעת שאול (תל אל-פול) הבולט בשלד הבניין שבפסגתו, שהיה אמור להיות ארמונו של חוסיין מלך ירדן. גם שכונה זו תוכננה תוך התחשבות בנתונים הטופוגרפיים בעלי זוויות חדות הפונות מזרחה. מאזור זה של השכונה תצפיות מרהיבות מזרחה. אופי הבתים בשכונה זו הם בעיקר דירות מדורגות וקוטג'ים. סך הכול יש בשכונה זו כ-860 יחידות דיור המאכלסות כ-4500 תושבים.

פסגת זאב מזרח (שנת 1990) - בחודש מרץ 1990, בעיצומם של גלי העלייה מברית המועצות, החלו בהכשרת הקרקע של השכונה המזרחית שבה תוכננו במקור להיבנות 5310 יחידות דיור. דרכים נפרצו, ובסוף שנת 1990 החלו לאכלס את המקום. בתחילת הדרך תוכננה להיבנות במקום קריה חרדית, אך תוכנית זו לא יצאה לפועל.

פסגת זאב צפון (שנת 1990) - להשלמת הרצף הטריטוריאלי צפונה החלו במהלך קיץ 1990 בבניית שכונת פסגת זאב צפון שבין פסגת זאב מרכז לשכונת נווה יעקב. שכונה זו תוכננה במקור להיות בת 830 יחידות דיור.

פסגת זאב דרום (שנת 2000) - חלק זה של השכונה הוא המאוחר שבין חלקי השכונה השונים. הוא נבנה כדי לסגור את החלל שנוצר לכיוון דרום לעבר מחנה הפליטים שועפאת והכפר ענאתא.

מאז סיום הבנייה המסיבית בשכונה ממשיכים להיבנות עוד רחובות וקבוצות בתים בשולי האזורים הקיימים. השכונה הולכת ומתעצבת, הפיתוח מתרכז בשיפור פני השכונה: הנוי, הגנים, מבני הציבור (מתנ"ס, אולם ספורט, גנים) וכיוצא בזה. בתקופה הקרובה יש תוכניות בנייה נוספות של כמה מאות יחידות דיור בשולי האזור המבונה שאמורות למלא את עתודות הקרקע האחרונות בשכונה. במקביל לפיתוח השוטף נעשות עבודות תשתית רציניות לקראת הכנסת הקו הראשון של הרכבת הקלה בירושלים, שיתחיל את דרכו מהשכונה.

הנה כי כן שכונת פסגת זאב הפכה תוך עשרים שנה לשכונה דינאמית, רב גונית, הנמצאת בפיתוח מואץ על כל היבטיו. וכמקובל במקומות אורבאניים אחרים, נערכים דיונים בשיתוף הגופים הירוקים כיצד לשלב בפיתוח המקומי גם אלמנטים של שמירה על איכות הסביבה ו'ריאות ירוקות'. במסגרת זו העיסוק בנושא הזיכרון בשכונה חדשה הוא ייחודי, ומהווה מקור לא אכזב לבדיקת אופי הנצחה, משום שהתהליך מראשיתו ועד סופו מתנהל ממש לנגד עינינו בזמן קצר כמו בתנאי מעבדה.

3 הנצחה באמצעות שם לשכונות אינו דבר מיוחד דווקא לשכונת פסגת זאב, תופעה זו ידועה בכל הארץ וכמובן בירושלים. שמות השכונות הראשונות מנציחות את מייסדיהן, את התורמים, או את הקבוצות שפעלו בראשית הדרך לבנייתן כמו השכונות: אהל משה, ימין משה, מזכרת משה, המנציחות בשמן את פועלו של משה מונטיפיורי. וכך הדבר בשמות שכונות אחרות: גבעת שאול, בית דוד, גבעת מרדכי, מקור חיים, מקור ברוך ועוד, על כך יש ספרות רבה ומפורטת. ראו בין השאר: בן אריה י', **עיר בראי תקופה**, ירושלים החדשה בראשיתה, ירושלים תשל"ט; וילנאי י', **ירושלים בירת ישראל**, ירושלים תשכ"ג, עמ' 212-243; לשמות שכונות ויישובים בכלל הוקדשה תשומת לב מיוחדת בהקמת ועדות שימצו את הפוטנציאל הגלום בשמות לאתרים שונים. כבר בתקופת המנדט, טרם היווסדה של המדינה, הוקמה ועדת שמות על ידי הקק"ל שעסקה במתן שמות ליישובים. עבודתה זו היא בבואה לקריטריונים בקבלת החלטות כאלה, וראה: כץ י', 'עלייה והתיישבות, ועדת השמות של הקק"ל וקביעת שמות היישובים היהודיים בתקופת המנדט', **עיונים בתקומת ישראל**, 9 (תשנ"ט), עמ' 280-315.

4 שפנייר י', ענתבי י', **פסגת זאב**, ירושלים תשס"ה, עמ' 47-48; עשיתי מספר ניסיונות לקבל מסמך רשמי של ועדת השמות תוך פנייה למר טדי קולק שהיה ראש עיריית ירושלים ולמר דוד לוי שהיה שר השיכון, בראשית דרכה של השכונה, אך לא קיבלתי כל מסמך רשמי הנוגע לעניין.

5 השם ז'בוטינסקי הוא אחד משמות הרחובות הנפוצים ביותר בארץ. ראה Bar-gal Y., 'Cultural-Geo-graphical Aspects of Street Names in the Towns of Israel', *Names*, 37/4 (1989), pp. 329-343 (להלן בר-גל, שמות רחובות).

6 Cohen S.B. & N., Kliot, 'Israel's Place-Names as Reflection of Continuity and Change in Nation-Building', *Names*, 29 (1981), pp. 227-248.

7 Azaryahu M., 'The Power of Commemorative Street names', *Environment and Planning D, Society and Space*, (1996), pp. 311-330.

עם זאת אין הדבר פשוט, לעתים מתפתחים מאבקים רעיוניים סביב מגמה חינוכית זאת העומדת מול מתן שמות כמו שמות צמחים¹⁴ בעלי חיים¹⁵ או עצמים גיאוגרפיים. לא פעם המאבקים שעולים לכותרות בעיתונות הם על בחירת השם להנצחה, וברושלים רבת העדות והגוונים לא אחת הדין טעון רגשות.¹⁶ הכללים לקריאת שמות בירושלים הוגדרו על ידי ועדה מטעם העירייה.¹⁷ בגלל האופי המגוון של קביעת שמות הרחובות העולה מהדוגמאות במחקר זה, מעניין לבדוק כיצד ניתנים השמות ומה אופיים של השמות בשכונה צעירה כמו פסגת זאב. בפסגת זאב יש 83 רחובות הניתנים לחיזון לקבוצות שונות על פי שמותיהם. נסקור להלן את שמות הרחובות על פי קבוצות ועל פי האזורים בשכונה.

שמות רחובות בשכונת פסגת זאב צפון

קטגוריה	שמות הרחובות	הערות
גלגל המזלות	קשת, מאזניים, טלה, שור, אריה, דלי, גדי, תאומים, נתיב המזלות.	
אישי ציבור	שמחה הולצברג ('אבי הפצועים') משה דיין (רמטכ"ל רביעי ושר)	שמחה הולצברג - חתן פרס ישראל (תשל"ו) ועל דמותו גם הונפק בול זיכרון (תשנ"ט) משה דיין - רמטכ"ל רביעי 3591-8591

- 14 ביישוב אלון שבות שבגוש עציון יצא אחד התושבים כנגד החלטה של ועדת השמות ביישוב שהחליטה לקרוא לרחוב בשם 'רקפת' שם שהוא כל כך נדוש ומצוי ביישובים רבים. לטענתו, היה מקום לתת שם יותר מקורי וקשור לשורשי המקום. אני מודה לזאב ולק שהעביר לי את המקור שהתפרסם ב**הבדי אלון** 238, ביטאון אלון שבות, מל"ז בסיוון תשי"ס (30/6/00).
- 15 בשכונת מלחה בסמוך לנח החיות התנ"כי קרויים חלק מהרחובות על שם בעלי חיים. בימים של כתיבת רשימה זו נערך מאבק על ידי תושבי השכונה לשמור על שמות הרחובות כפי שניתנו במקור, כיוון שעיריית ירושלים מעוניינת להחליף את שמות בעלי החיים בשמות אנשים שאותם היא מעוניינת להנציח, **כל העיר** (23/12/05).
- 16 המאבק על קריאת שמות רחובות בשכונות שונות של העיר קיים שנים רבות. בירושלים הנושא טעון במיוחד, משום שבעיר יש לאומים ודתות בעלי גוונים שונים. דוגמה למאבק כזה התפרסם לאחרונה במקומו **כל הזמן** (18/2/05), שבו נכתב שוועדת השמות החליטה להחליף שם חלק מרחוב ולקרוא אותו על שם הרב אלחנן וסרמן ודחתה את קריאת שם רחוב על שם זאב אפלבוים שהיה ממיסדי ארגון האצ"ל ומפקדיו. בפסגת זאב הייתה כוונה לקרוא שם של רחוב על שמו של האלוף מתי פלד, אך משפחתו התנגדה משום שטענה שאינה מעוניינת בקריאת שם רחוב בשכונה הממוקמת מעבר לקו הירוק, **זמן הצפון**, 30/12/04.
- 17 בבנישתי ד', **רחובות ירושלים**, קריית ספר, ירושלים, 1984, עמ' טו-טז. על שמות רחובות ירושלים ראה: וילנאי ז', **ירושלים בירת ישראל**, ירושלים תשכ"ג, עמ' 247-281; הערות על שמות רחובות וכיכרות ראה: צרפתי גבי"ע, 'ברחובות ירושלים', **לשונו לעם**, מה/ג (תשנ"ד), עמ' 126-138.

שם הם מספרים עוקבים, והסיבות לכך יכולות להיות סיבות טכניות או תרבותיות. אצל עזריהו העוסק בחקר דפוסי הזיכרון של מלחמת העצמאות בחיפה ותל אביב נמצא דוגמאות לרוב כיצד שמות הרחובות נועדו לתת ביטוי לסיפור הלאומי ולסיפור המקומי של שחרור הערים.⁸ יש נוהל ברור לקביעת שמות רחובות, עם זאת כל גוף מוניציפאלי מחמש זאת באופי ובהדגשים שלו.

ראשית קביעת שמות רחובות להנצחה בצורה ממלכתית החלה בראשית המאה העשרים בתל אביב: "הכל החל בראשית המאה, בכך שמתיישביה של תל אביב (אז אחוזת בית), רצו להעניק לשכונתם ייחוד תרבותי, וראו צורך להנציח ולסמל את עבריותה בדרכים שונות, ביניהן בשמות הרחובות. משכונה קטנה בת שישה רחובות ב-1910, תל אביב צמחה ובראשית שנות השלושים היו בה יותר ממאתיים רחובות נושאי שמות".⁹ בן ישי, מזכיר ועדת השמות של עיריית תל אביב במשך 35 שנה, מדגיש בקביעת השמות על ידי ראשוני תל אביב, את ההקפדה שהקפידו על בחירת שמות כמו: הרצל, אחד העם, רוטשילד, ז'בוטינסקי ואחרים, ובכך סייעו בקביעת הצביון לשימור הזיכרון ההיסטורי של עם ישראל.¹⁰

בארץ נעשו מספר מחקרים על שמות רחובות מהם משתקפות מגמות שונות¹¹ למרות הרציונאל הכללי המשותף. יש למשל מגמה לקרוא שמות רחובות על שם אנשים פעילים בתחום העשייה הציונית מן השנים שמלפני הקמת המדינה ולאחריה.¹² לעומתה ישנם גם דפוסיים אחרים שבהם ממעטים להבליט את צד הגבורה והשורשים הציוניים.¹³

הנצחה באמצעות מתן שם לרחוב היא הנצחה תמציתית ויעילה. נטיעת עמוד ברחוב ועליו שם אינה מצריכה תקציב רב, אך היא גם משרתת מטרות חינוכיות, ויש לה משמעות מעבר לציון נקודה במרחב, של העברת ערכים חינוכיים והיסטוריים בצורה בלתי מודעת.

- 8 עזריהו מ', 'בין שתי ערים: הנצחת מלחמת העצמאות בחיפה ובתל אביב מחקר בעיצוב הזיכרון הישראלי', **קתדרה**, 68 (תשנ"ג), עמ' 102-108.
- 9 בר גל י', 'שמות לרחובות תל אביב, פרק בהיסטוריה תרבותית עירונית' (1909-1933), **קתדרה**, 47 (תשמ"ח), עמ' 118 (להלן: בר-גל, שמות רחובות).
- 10 בן ישי היה מזכיר ועדת השמות של עיריית תל אביב במשך 35 שנה, החל משנות השלושים של המאה העשרים, והוא היה בין אלה שקבעו את מדיניות קביעת השמות באותם הימים, ראה בן ישי א"ז, 'שמות רחובותיה של תל אביב', **אריאל**, 70-68, (1990), עמ' 163. גם השם ז'בוטינסקי כמובן לא נפקד בין רחובות העיר והוא ניתן לרחוב מרכזי שכיוונו מזרח-מערב סביב לכיכר המדינה, שם עמ' 167.
- 11 על תקופת המנדט וכמה שמות כבישים בירושלים, ראה: זיו י', 'ונתתי בריטי בתוכה', **עמ-סול**, כז/6, (תשס"ב) עמ' 24-27. מחקר ראשוני על השפעת קדושתה של ירושלים על שמות רחובותיה בשכונות שונות נערך בימים אלה ויתפרסם בהמשך.
- 12 בר-גל, שמות רחובות עמ' 329-343.
- 13 במחקר השוואתי שנעשה בקצרין, אריאל, שדרות ורמלה עולים נתונים מעניינים שדווקא ביישובים שבהם התיישבו לאחר מלחמת ששת הימים (קצרין ואריאל) שם האלמנטים הציוניים ונושא גבורה הם משניים בקריאת שמות הרחובות וראה: Pinchevski A., & E. Torgovnik, 'Signifying passages: the Signs of change in Israeli Street names', **Media, Culture & Society**, 24 (2002), pp. 365-388.

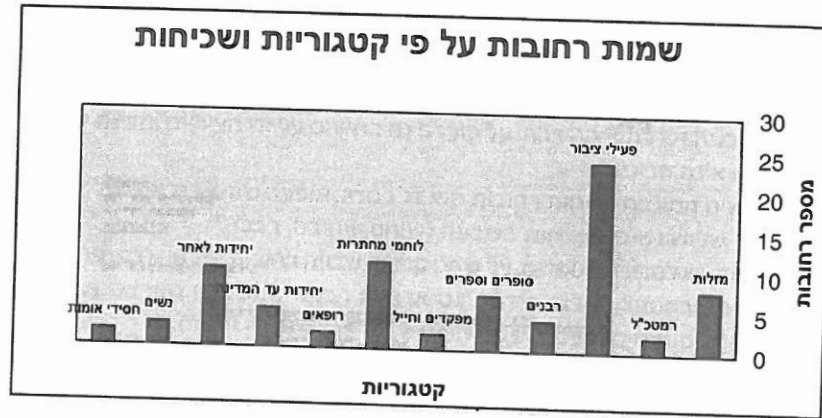
שמות רחובות בשכונת פסגת זאב מרכז

קטגוריה	שמות הרחובות	הערות
שמות יחידות צבאיות עד הקמת המדינה ובמלחמת השחרור	משטרת היישובים, גדוד מכמש, הניידות, גדוד חרמ"ש, הגדוד החמישי.	
שמות יחידות צבאיות לאחר הקמת המדינה	הסייר, חיל האוויר, התותחן, סיירת ירושלמית, סיירת גולני, סיירת דוכיפת, השיריונאי, חיל הקשר, פלוגת הטנקים הירושלמית, חיל חימוש	
הנצחה למלחמת השחרור	השישה עשר	שישה עשר שנפלו בדרכם לעזרה ליישוב עטרות מצפון לירושלים
הנצחה למלחמת ששת הימים	הארבעה	הנופלים מסיירת דוכיפת שלחמו באזור.
פעילי ציבור	אריה אלטמן (חבר כנסת), חיים פזנר (איש ציבור), זילברשטיין (משפחת בוני ירושלים), בצלאל בצראוי (איש חינוך), חיים לסקוב (רמטכ"ל חמישי), אמרי קלמן (פעיל עלייה), אורי בראון (מפקד חטיבת ירושלים)	אריה אלטמן - יקיר ירושלים (תשל"ב).
רופאים	נחום אהרנפלד (רופא פנימי וקרדיולוג).	
סופרים וספרים	יעקב יהושע (סופר)	יעקב יהושע - יקיר ירושלים (תשל"ח).

שמות רחובות בשכונת פסגת זאב מזרח

קטגוריה	רחובות	הערות
רופאים	משה רחמילביץ' (רופא פנימי)	משה רחמילביץ' - יקיר ירושלים (תשל"ל), חתן פרס ישראל (תשכ"ד).
סופרים וספרים	דן פגיס (סופר), כסא רחמים (ספר שכתב הרב רחמים מלמד), יוסף נדבה (סופר), דב סדן (סופר), חיים תורן (סופר ומבקר).	חיים תורן - יקיר ירושלים (תשמ"ז).
פעילי ציבור	יהודה אליצור (מרצה ופעיל ועדת השמות), משה גבירצמן (סגן ראש עיר וחבר מועצה), שמואל יפה, זאב שרף (מזכיר הראשון של הממשלה), יצחק טוניק (מבקר המדינה השלישי), ציון גרמי (סמנכ"ל משרד הדתות), ליאון בן ציון (יזם ורוכש קרקעות), דוד גוייטן (קונסול בדרום אפריקה, ציר), מרדכי זר (סגן ויו"ר הכנסת), מאיר יושע (חבר מועצת העיר), מאיר גרשון (פעיל בעליה ההמונית הכורדית), גיורא יוספטל (מזכיר מפא"י ושר), ראובן ארזי (מזכיר מפא"י וסגן יו"ר הכנסת).	משה גבירצמן - יקיר ירושלים (תשמ"מ). יהודה אליצור - יקיר ירושלים (תשנ"ב). מאיר גרשון - יקיר ירושלים (תשמ"ד).
אומנים	רינה ניקובה (רקדנית)	
רבנים	הררי רפול (רב בירושלים), משה ונטורה (רב ראשי באלכסנדריה), משה תג'ר (רב ראשי של תורכיסטאן), יוסף ברנדווין (רב בירושלים)	

דין על שמות הרחובות כהנצחה

קבוצה של יחידות צבאיות מונצחת בחלק המרכזי של שכונת פסגת זאב מרכז, יש עשר יחידות שחלקן לחם באזור גם בתקופת מלחמת ששת הימים. למלחמות שלאחר מלחמת ששת הימים אין זיכרון בשמות הרחובות בשכונה. מלחמת השחרור מיוצגת בחמישה רחובות בשמותיהן של חמש יחידות צבאיות, ובשם רחוב אחד על שם נופלים כשם כוללני (רחוב השישה עשר). מלחמת ששת הימים מונצחת בשם רחוב אחד בלבד (הארבעה).

מעיון בקבוצות השמות השונים עולה שהנצחת דמויות ציבוריות היא הדומיננטית ביותר (עשרים וארבעה רחובות). חלק גדול מהפעילים המונצחים היו פעילים בכנסת, אנשי חינוך, וחלקם פעילים בארגונים צבאיים. המגמה של קריאת שמות רחובות בשכונה על שמן של דמויות פוליטיות אינו דומה למקובל בארץ בערים חדשות. בר-גל הראה שבערים צעירות המגמה היא של הנצחת שמות פעילים עד הקמת המדינה או מעט אחריה, והדמויות המונצחות הן בעלות צביון פוליטי מהמרכז ושמאלה.¹⁹ בשכונה שבה אנו עוסקים המגמה ברורה. היא מנציחה פעילים שעשייתם היתה בשנים של הקמת המדינה ולאחריה. קבוצה לא קטנה של אישים היא פעילי ימין, שפעלו במחתרת (אחד עשר רחובות) רובם של לוחמי המחתרות היו פעילי אצ"ל.²⁰

קטגוריה	רחובות	הערות
לוחמי מחתרות	דוד פדרמן (לוחם אצ"ל), איסר נתנזון (מפקד האצ"ל בעיר העתיקה), אליהו מרידור (חבר אצ"ל, מפקד מחוז ירושלים, חבר כנסת), בנימין שלום (לוחם לח"י באזור ירושלים), איתן ליבני (שימש קצין מבצעים של האצ"ל), שלום שוורצברד (לוחם שהרג מפקד אוקראיני), יהושע גולדשמיט [גל] (חבר באצ"ל והשתתף בפעולות שונות), יואל פרידלר (מפקד אצ"ל בעיר העתיקה).	דוד פדרמן - יקיר ירושלים
נשים	חנה בבלי (נימוסים והליכות); מניה שוחט (מנהיגי עלייה שניה);	
חסידי אומות העולם, לוחמי שואה	פאול גרינינגר (רכז תחנת משטרה בשוויץ), ווילאם פרל (פעיל הצלת יהודים בשואה)	פאול גרינינגר - חסיד אומות העולם, לוחמי שואה

שמות רחובות בשכונת פסגת זאב מערב

סופרים וספרים	שלום וצדק (ספר של הרב שלמו הדאייה)	
פעילי ציבור - פוליטיקאים	שמאל עדן (חבר מועצת העירייה), צבי לבנון (מזכיר ארגון הסוחרים), אברהם דוד ליכטמן (מבסס התחבורה העברית)	צבי לבנון - יקיר ירושלים אברהם דוד ליכטמן - יקיר ירושלים (תשל"ב)
היסטוריון	דוד ניב (היסטוריון האצ"ל)	
לוחמי מחתרות	שמאל תמיר (ממפקדי האצ"ל בירושלים, משפטן), דוד ניב (היסטוריון של ארגון האצ"ל) ירמיהו ברדנוב, יקותיאל אדם	
מפקדים וחיליים	ירמיהו ברדנוב, יקותיאל אדם (אלוף)	

שמות רחובות בשכונת פסגת זאב דרום

לוחמי מחתרות	אלי תבין (פעיל באצ"ל)	
--------------	-----------------------	--

18 החלוקה בתרשים איננה חופפת במאה אחוזים לטבלאות. כוונתה להמחיש תמונה כללית ולא לתת דיוק סטטיסטי. התעלמנו מחפיפות קטנות כגון שפעילי ציבור כוללים לעיתים גם אנשי צבא וכדומה.

19 בר-גל, **שמות רחובות** עמ' 341.

20 אין ספק ששמות פעילי האצ"ל הוא חלק ממגמה של הנצחה המדגישה את החלק המיליטנטי יותר של הלוחמים בתקופת המחתרות. הנצחתם בשכונה ייתכן שרומזת ומשלימה את התמונה הקשורה בשם השכונה. רובם של השמות נקבעו בימיו של ראש העיר טדי קולק (1965-1993), עובדה זו יש בה כדי להעיד על מגמה ממלכתית, כיוון שטדי קולק לא היה איש ימין.

עיריית ירושלים
بلدية اورشليم - القدس

המחלקה הכללית
الإدارة العامة

יחידת
י"א בחשון התשנ"א
30 באוקטובר 1990
45061

לכבוד
מר דב שילנסקי
יו"ר הכנסת
ירושלים

מר שילנסקי הנכבד,

הנדוון קריאת רחוב על שם דוד ניב ז"ל
מכתב אל ראש העירייה מיום בי בניסן
תש"ן (28.3.90)

במסגרת למכתבי אליך מיום כ"ס בניסן תש"ן (24.4.90), הנני מחבר לחדיעך כי מועצת עיריית ירושלים ביטיבתה מיום בי בחשון תשנ"א (21.10.90), החליטה לאשר את המלצת ועדת שמות לרחובות לקרוא רחוב על שם דוד ניב ז"ל, איתור מקום הרחוב יעשה במועד אחר.

בכבוד רב,
ציון כהן
מוכיר ועדת שמות לרחובות

העמק: מר טדי קולק - ראש העירייה
גבי נעמי ניב - רחוב המעמילים 20, ירושלים
ד"ר א. תבין - יו"ר מכון ז'בוטינסקי בישראל, רחוב המלך ג'ורג' 38 ת"א
מר מרדכי בצורי - יו"ד ברית חיילי אצ"ל, רחוב המלך ג'ורג' 38, ת"א
מר יהושע לנדר - חבר ועדת שמות לרחובות
מר משה פירו - מנהל יחידת שלוט לרחובות

בהקשר זה מעניין לראות מי עמד מאחורי היוזמה של ההצעה. נושא זה מורכב ומעורבים בו אינטרסים שונים, לא תמיד יש מסמכים המעידים על כך. במקרה אחד ניתן להצביע על מגמה ברורה, קריאת שם הרחוב על שם דוד ניב שהיה פעיל אצ"ל. מסתבר שבמקרה זה המשפחה עצמה לא הייתה מעורבת בעניין.²¹ מי שדחק והמריץ להנציח את שמו של דוד ניב היה ד"ר אלי תבין ששימש יו"ר מכון ז'בוטינסקי בישראל. הוא עשה רבות להנצחת פעילי האצ"ל. לפחות במקרה זה ברור שיד מכוונת של המוסדות המנציחים הייתה מאחורי מדיניות זו. גם דב שילנסקי שכיהן כיו"ר הכנסת באותם ימים, כתב מכתב המלצה לראש העירייה מר טדי קולק כדי לקדם את קריאת שם הרחוב על שם דוד ניב.²² בסופו של דבר התקבלה ההחלטה על קריאת שם הרחוב על ידי ועדת השמות (ראו המכתב הרשמי). בין המכותבים היו: יו"ר ברית חיילי אצ"ל, יו"ר מכון ז'בוטינסקי, ראש העירייה. קבוצה המכותבים מדגישה את כיוון ההנצחה של מוסד הקשור לאצ"ל.

21 בשיחה עם גבי נעמי ניב שנערכה ב 15/3/06 היא ציינה שגם היא וגם בעלה לא ראו צורך בהנצחה וחיפיה מסוג זה של קריאת שם רחוב.

22 הנתונים והמסמכים על כך הם מהארכיון הציוני, אוסף דוד ניב 459-56. אני מודה לנעמי ניב שעזרה לי באיתור החומר על דוד ניב, בעלה.

מניתוח שמות פעילי הציבור למיניהם מסתבר שחלקם זכה גם בתואר יקר ירושלים (אלטמן, ברנדווין, ליכטמן, יהושע, תורן, פדרמן, גרשון, גבירצמן, רחמילביץ', אליצור, לבנון) ושניים (הולצברג ורחמילביץ') גם זכו בפרס ישראל. כלומר, הדמויות שהונצחו ונזכרו בשכונה זכו להערכה רבה על פועלם גם בחייהם על ידי העירייה ומדינת ישראל, ומדיניות זו אינה חריגה.

מספר הנשים המונצח בשמות רחובות הוא דל למדי, תופעה שהיא כנראה כלל ארצית, בסך הכול שלוש נשים מונצחות בשכונה (שוחט, ניקובה, בבלי).²³ מקום מכובד יש לסופרים וספרים. על שמם קרויים שבעה רחובות (פגיס, נדבה, סדן ותורן, ספרים: 'כסא רחמים', 'שלום וצדק'). גם ארבעה רבנים שהשקיעו ממצרם בקהילות בחו"ל ובארץ מונצחים בשכונה (ברנדווין, הררי רפול, ונטורה ותגר).

ראוי להדגיש גם את מה שאינו מיוצג. כלומר, קטגוריות שאינן מוצאות ביטוי בשמות הרחובות בשכונה. במחקר שערך בר-גל הוא ציין שבהרבה מן היישובים והערים קיימים רחובות עם שמות המייצגים את עולם הטבע ואת ההיסטוריה של האזור.²⁴ בפסגת זאב בולט חוסר ההתייחסות לאזור הגיאוגרפי שהשכונה ממוקמת בו, על ספר המדבר ומאפייניו, אף על פי שנוף זה נשקף מחלונות כל בית. כן אין שום אזכור לעבר ההיסטורי המגוון על שלל האירועים ההיסטוריים שהתרחשו באזור למן תקופת המקרא ועד העת החדשה, לא היסטוריה ולא ארכיאולוגיה.²⁵ על דרך ההנגדה, ניתן להדגים מהמועצה המקומית גבעת זאב הסמוכה, הקרויה אף היא על שם זאב ז'בוטינסקי ושנבנתה שנתיים לפני פסגת זאב. בתחומה של זו יש ייצוג רב להיבט ההיסטורי-סביבתי בשמות הרחובות.²⁶

23 בעניין הנצחת נשים בירושלים גם בהקשרים של שמות רחובות, עסקה רבקה גלעדי, טיוטה של חומר ראשוני העביר לי בנה, יאיר גלעדי, ועל כך נתונה לו תודתי. ממנו עולה תמונה ברורה של הדקת המין הנשי משמות רחובות ואתרי הנצחה אחרים.

24 בר-גל, **שמות רחובות**, עמ' 338, טבלה 3 ובסיכום.

25 נציין כמה מהנושאים שכן הראוי היה לחשוב עליהם ולהתייחס אליהם בקביעת שמות רחובות בשכונה. שמות היסטוריים מהעבר הרחוק והקרוב כמו: כפר עברי, עטרות, גבעת שאול, ענתות, עלמון. שמות גיאוגרפים כמו: ספר המדבר, ארץ בנימין, נחל פרת, הנחל, צל-צה. או דמויות היסטוריות שפעלו באזור כמו: ירמיהו, שאול המלך, בנו יהונתן, יהונתן בן התקופה החשמונאית שפעל לא רחוק מכאן במכמש, ועוד. ייתכן שאולי חלק מן השמות כבר 'תפוסים' כשמות רחובות במקומות אחרים בירושלים, אולם בעובדה זו שאין שום זיכרון היסטורי, שכונה זו יוצאת דופן באופן מיוחד.

26 כדי להמחיש את הקשר הסביבתי של שכונת גבעת זאב נציין חלק משמות הרחובות הקשורים מבחינה היסטורית לאזור הגיאוגרפי ולתחום שבט בנימין בו נמצאת המועצה: קרית יערים, עלמון, בארות, ענתות, מצפה, רמה, גבע, עפרה, שבט בנימין. דמויות היסטוריות: יהושע בן-נון, שאול המלך, מכבים, נהר פרת. בנוסף לשמות אלה ישנם רחובות הנושאים שמות ציפורים: נחליאלי, זמיר, צוקית, דוכיפת, התור, דרוו, עפרוני, סלעית (בשכונת נווה מנחם). ושמות רחובות המזכירים את אבני החושן (בשכונת הר שמואל). בגבעת זאב אין אף שם רחוב המנציח דמויות היסטוריות הקשורות עם הקמת המדינה. מעט על שמות הרחובות המרכזיים בשכונה ראה: **לכל רחוב יש שם**, עבר הווה ועתיד, גבעת זאב תשס"ו; תודתי לג' פוש, תושב גבעת זאב, שהעביר לי מידע על שמות הרחובות בתחום המועצה.

כיכרות וגנים

זיכרון בכיכרות - להשלמת התמונה נזכיר את שמותיהם של הכיכרות והגנים בשכונה. בתקופה זו חרבה העירייה לבנות כיכרות נוחות ובטוחות למעבר התנועה בצמתים סואנים. לא לכל הכיכרות יש עדיין שמות. לכיכרות שיש שם מנציחים השמות יחידות ממלחמת השחרור: כיכר הגדוד החמישי, כיכר סיירת שקד, כיכר סיירת אגוז, כיכר סיירת חרוב, כיכר גדוד מוריה, כיכר גדוד בית חורון. חשוב להדגיש שלא לכל הכיכרות יש שילוט המסביר את השם. רק לכיכר גדוד מוריה קיים שילוט והסבר בשטח (ראה תמונה). לכיכרות יש כמובן אותה השפעה כמו לשמות הרחובות בעניין הזיכרון, אך ללא ציון מתאים תרומתם לנושא הזיכרון הוא מצומצם.

דרך הנצחה זו היא חדשה בעקבות הפיגועים הרצחניים שהיו בירושלים. ההנצחה היא ביוזמת המשפחות ובמימון, והגן הוקם על ידי העירייה.²⁷

אנדרטאות זיכרון

אנדרטאות הן סממן הזיכרון הבולט והמקובל ביותר בתודעת ההנצחה. הן אולי המי מחישות ביותר את הזיכרון ואת הפעילות למען הזיכרון.²⁸ עזריהו מגדיר את מטרת אנדרטאות הזיכרון: "מצבות זיכרון משלבות את ההיסטוריה במרחב וממזגות את המיתוס בנוף, עלייה לרגל לאנדרטה לטקס אזכרה ממצה את המסרים הסמליים שהקהילה מקנה ברגע נתון לעבר בתור זיכרון היסטורי".²⁹

שלט הכניסה לגן הגבורה בפסגת זאב צפון

אילנה שמיר העוסקת בנושא הזיכרון, פותחת את ספרה במשפטים המגדירים את נושא הזיכרון בעזרת אנדרטאות: "אומות, תנועות פוליטיות וארגונים חברתיים מציבים אנדרטאות ומקיימים אתרי זיכרון למען עיצוב עברן והבנייתו. באמצעותן מקבלים אירועים מן העבר משמעויות אקטואליות ומוע" בר מסר אידיאולוגי והן מהוות גם אחד המנגנונים להתמודד עם אובדן".³⁰

לדעתו של עוז אלמוג, הנושא מפותח כחלק מ'פולחן הלאום' שאנו מקיימים במדינה. הוא גם מציין את התפוצה העצומה של אנדרטאות בארץ. יחס האנדרטאות לנופלים הוא אנדרטה אחת לכל 17 חללים.³¹ אלמוג מקדיש מקום למיון האנדרטאות לסוגים שונים,

זיכרון בגני נוי - תחום זה חשוב להשלמת התמונה הכללית של הזיכרון בשכונה, ולכן ניתן דוגמה אחת מתוך הבודדות הקיימות. בחלק המערבי של שכונת פסגת זאב נחנך בתקופה זו גן קטן וצנוע (גן פרחי השכונה), ובמרכזו אבן הנצחה לשלושה תושבים של השכונה שנהרגו בפיגועים חבלניים במרכז העיר (בשנת תשס"ב ובשנת תשס"ג).

27 בעיתון המקומי, **קול הפסגה**, גליון 474 (ח' בתשרי תשס"ו), 11/10/05, יצאה העורכת בצורה תקיפה כנגד יוזמת הנצחה זו. היא מציינת שהנצחה זו אומנם מכובדת ומרשימה, אך מנציחה את בעלי היכולת ואלו שאין באפשרותם לממן מצבה נשכחים.

28 מיזל מ', 'מבוא וכמה הערות על מושג הנצחה', הג'ל וא' שמיר (עורכים), **דפוסים של הנצחה**, אסופת מאמרים, תל אביב תש"ס, עמ' 7. עוז אלמוג מזכיר את העניין הקשור לדיוקן של הצבר ופועלו, ראה אלמוג ע', **הצבר-דיוקן**, תל אביב תשס"א, עמ' 382. על נושא האנדרטאות לנופלים בארץ תוך ניתוחם אופיים והמסרים העומדים אחריהם ראו: לינגר א', **אנדרטאות לנופלים בישראל**, תל אביב 1993.

29 עזריהו מ', 'האנדרטה כמצבת זיכרון' **יהדות זמננו**, 10 (תשנ"ו), עמ' 315-318; דוגמה יפה של שילוב ממד הזיכרון במרחב ניתן לראות בשרידי המשוריינים בדרך לירושלים. על כך ראו: עזריהו מ', "שלד הברזל שותק כמו רע" (חיים גורי), סיפורם של שרידי המשוריינים בשער הגיא", **קתדרה**, 106 (תשס"ג), עמ' 119-138; היבט נוסף של זיכרון בנוף הם מגדלי המים של הקיבוצים בדרום הארץ ממלחמת השחרור, על כך ראו: הג'ל, 'מגדלי מים בנוף הזיכרון - נגבה, יד מרדכי, ובארות יצחק', **קתדרה**, 79 (תשנ"ו), עמ' 160-173; עזריהו מ', 'מאגר מים שהיה למצבת זיכרון', **פנים** 35 (2006), עמ' 84-91.

30 שמיר א', "דרכה של החברה הישראלית בעיצוב נופי זכרון", **הנצחה וזיכרון**, עם עובד, תל אביב תשנ"ז, עמ' 13; ברוג מ', 'גוף של זיכרון, אנדרטאות השואה והגבורה ביד ושם', **אריאל**, 170 (תשס"ה), עמ' 42-63.

31 אלמוג מציין שבח"ל יחס אנדרטאות לנופלים הוא אנדרטה אחת ל-10,000 חללים. כך שבארצנו הקטנה כמות האנדרטאות היא עצומה בכל יחס. אלמוג ע', 'אנדרטאות לחללי מלחמה בישראל: ניתוח סמיוולוגי', **מגמות**, לד/2 (תשנ"ב), עמ' 182.

מאפייני האנדרטאות בפסגת זאב

זים	מיקום	חומר	טקסט	סמלים	סיירת דוכיפת
לא ידוע	בגבעה	סיתות באבן גיר מלוטשת	שמות הנופלים, תאריך	חרב וענף זית חקוק על אבן בזלת	
לא ידוע	כיכר גדוד מוריה בפסגת זאב מרכז	חריטה על מתכת	'זכרם ינון' לעולם'	סמל חרב ועלה זית וסמל הגדוד	כיכר גדוד מוריה
לא ידוע	בראש רחוב בשישה עשר	סיתות על אבן גיר מלוטשת	תיאור מקום הקרב בו נפלו השישה עשר בדרכם לעטרות. שם הנופל ושם הרוי.	אין	אנדרטת השישה עשר
עיריית ירושלים	סמוך לגשר במפגש הרחובות יקותיאל אדם וכביש מספר 1	סיתות על אבן גיר מלוטשת	קורות חייו של נרקיס בציון שנים, 'חייל של ירושלים'	עיריית ירושלים	עוזי נרקיס
קרן קיימת לישראל	ביער מיר	חמישה לוחות מתכת המוצמדים לקיר סלע טבעי ששימש בעבר כמחצבה	שמות הנופלים פרטי המשפחה	קרן קיימת לישראל	הצנחנים ביער מיר

ומציין את האלמנטים השונים הנמצאים באנדרטאות שונות.³² האנדרטאות בשכונה משתייכות לקבוצה שהוא מגדיר 'אנדרטאות גלעד'.³³ בשכונה אין אנדרטאות הכוללות דמויות, ושכמותן יש בארץ יחסית מעט.³⁴

האנדרטאות בשכונה עשויות בדרך כלל בצורה פשוטה וצנועה. על רובן יש חקיקה באבן או על מתכת, אין בהן עיצוב דמויות באבן או בחומר אחר. לא חקוקים טקסטים ממלכתיים או 'שבועת זיכרון' או פסוקי מקרא. גם לא תמיד מצוין מי הוא היוזם שעומד מאחורי האנדרטה. ציון היוזמים על אנדרטאות הוא חדש יחסית, ולכן נושא זה אינו מוגובש לגמרי. יחד עם זאת בהחלט קיימת מסורת של קיום טקסי זיכרון והנחת זרים ליד האנדרטאות. ביום הזיכרון לחיילי צה"ל הנערך על ידי יחידות צבא (סיירת דוכיפת לדוגמה) מתקיים שיתוף פעולה פורה בין חיילי יחידת סיירת דוכיפת המגיעה מבסיסה ובין תלמידי מוסדות החינוך בשכונה. סיירת זו שחייליה נפלו באזור במהלך מלחמת ששת הימים מונצחים בגלעד צנוע, ובעזרת הטקס גם נערך חיבור חיובי חינוכי עם תושבי השכונה.

האנדרטה בגן הגבורה היא יוצאת מן הכלל, כיוון שהיא בעצם מציגה מעבר לשמות הנופלים באזור גם את ההיסטוריה של 'כפר עברי' ו'עטרות'.³⁵ זאת בעזרת שלטי הסבר המשולבים בתמונות וחרוטים על מתכת. כך שיש בעצם שילוב נאה של אנדרטת זיכרון עם סיפור המקום.

אנדרטה לזכרו של שמואל מאיר בטיילת בפסגת זאב מזרח

³² רוב האלמנטים שהוא מונה במאמרו אינם נמצאים באנדרטאות בשכונה, כמו שרידים של מלחמה (שלדי ברזל), אנדרטאות צבאיות, נוסחים ומשפטים של הנצחה ('אחי גיבורי התהילה', וכו'). ציון מקום הנפילה, פסוקי מקרא, ועוד עמ' 185-204.

³³ שם, עמ' 184.

³⁴ אנדרטאות המייצגות דמויות כמו מרדכי אנילביץ' בקיבוץ יד מרדכי, או אלכסנדר זייד בגבעת המורה הן נדירות בנוף הארץ ישראלי וראה: שורר י', 'אנדרטת השומר אלכסנדר זייד, המקום והזמן', מ' ליבנה ור' יחזקאלי (עורכים), 'יד ליאיר', תל אביב תשנ"ט, עמ' 313-319; דמויות נמצאות גם באנדרטת 'העבודה וההגנה' בחולדה, על כך ראו: ג' שלו-כליפא, אנדרטת 'עבודה והגנה' בחולדה, 'קתדרה', 102 (תשס"ב), עמ' 97-122.

³⁵ כפר עברי (נווה יעקב) ועטרות היו שני יישובים שעלו לקרקע מצפון לירושלים בשנות העשרים והשלושים כחלק מרעיון של התיישבות חקלאית מצפון לעיר. בגלל בעיות ביטחוניות נאלצו התושבים של שתי הנקודות הללו להתפנות. בח' באייר תש"ח (17/5/48), נסוגו אנשי עטרות ונווה יעקב לירושלים, והמקומות הללו נהרסו עד היסוד על ידי פורעים מקומיים ועל ידי הלגיון הירדני. גן הגבורה מנציח את הלחימה באותה תקופה. בגן הזיכרון שליט הסבר.

זים	מיקום	חומר	טקסט	סמלים	גן הגבורה
קרן קיימת לישראל, עיריית ירושלים, משרד הבינוי והשיכון	בטיילת בפסגת זאב צפון, במקום שהיה היישוב כפר עברי	חריטה על מתכת, ממוקם על עמודי ברזל מסיביים	נזכור, יהי זכרם ברוך, שמות הנופלים, חברי עטרות ונווה יעקב, תאריך ומקום הנפילה (אישי), חיילים רשומים בקבוצות	קרן קיימת, סמל העירייה, סמל המדינה	
מנהלת השכונה בעזרת עיריית ירושלים	במרכז הטיילת הקרויה על שמו, במקביל לרחוב רחמיילביץ'	חקוק בסלע, חלק מן הסלע אינו מעובד	ציון שמו, תיאור תפקידו כסגן ראש העיר ולוחם על שלמות ירושלים	עיריית ירושלים	שמואל מאיר
המשפחות בעזרת המנהלת ועיריית ירושלים	בפסגת זאב מערב, בצומת הרחובות שמואל תמיר - ירמיהו ברדנוב	סיתות על אבן גיר מלוטשת	קטע של שיר, שמות הנופלים, גילם, מקום הירצחם, תאריך, תאריך ההנצחה	עיריית ירושלים	גן פרחי השכונה

שמות בתי כנסת כמשקפים זיכרון³⁶

בפסגת זאב קיימים כעשרים וחמישה בתי כנסת.³⁷ הם מחולקים כמקובל על פי עדות ועל פי נוסחי התפילה. מספרם בשכונות כדלהלן:

36 בתי כנסת כמשקפים זיכרון לא נסקרו בספרות המחקר. כיוון שכך יש לראות בניסיון הנעשה כאן מעין פריצת דרך והצעת כיוון למחקר, נוסף על המחקרים הרבים שנעשים בתחום בתי הכנסת.
37 על בתי הכנסת בשכונת פסגת זאב ראה: שפנייר י', 'בתי כנסת בפסגת זאב והתגבשות הקהילה סביבם דרך אפרתה, יב (תשס"ה-תשס"ו), עמ' 53-65.

פסגת זאב צפון: ארבעה בתי כנסת (נוסחים: 2 חב"ד, 1 ספרד).
פסגת זאב מרכז: אחד עשר בתי כנסת (נוסחים: 4 ספרדי, 2 צפון אפריקה, 1 אשכנזי, 1 חב"ד, 1 תימן).
פסגת זאב מזרח: שישה עשר בתי כנסת (נוסחים: 7 ספרד, 1 צפון אפריקה, 5 אשכנזי, 1 חב"ד, 2 תימן).
פסגת זאב מערב: שלושה בתי כנסת (נוסחים: 2 ספרד, 1 צפון אפריקה).

הנצחה וזיכרון במסגרת התפילה ועל קירות בית הכנסת מקובל וידוע מאז ייסודו של מבנה זה בעולם היהודי. אנו נתמקד בהנצחה וביזכרון החיצוניים, מחוץ לכותלי מבנה בית הכנסת. צריך להדגיש שההנצחה בדרך כלל קיימת בבתי הכנסת הנמצאים במבני קבע ופחות באלו הנמצאים במבנים זמניים. ההנצחה היא בדרך כלל של תורם או של קבוצת תורמים שנתנו מממונם לטובת הקמת מבנה בית הכנסת. על דרך ההנצחה ניתן לומר גם כאן 'בעל הממון הוא בעל הדעה'. בניגוד לתקופות קדומות, בכתובות לא נאמר מה תרם האיש המונצח וכמה.³⁸ קיימים סגנונות שונים ואופי שונה של הנצחה, כל קהילה ודרכה, כל תורם ואופי הנצחתו שלו. קשה להצביע על סגנון אומנותי מיוחד או על קווי מתאר דומים ואחידים. כיוון שאין הגדרות וחוקים בעניין, כל אחד כאמור הולך בדרכו שלו בבחירת אופי ההנצחה. נציין כמה מאפיינים מגוונים המופיעים בכמה מבתי הכנסת.

מאפייני שלטי ההנצחה:
סוגי האותיות - כתובות ההנצחה כתובות תמיד באותיות עבריות מרובעות.
גודל האותיות - קשה למצוא אחידות, הגדלים מגוונים על פי אופי התורמים ומנהיגי הקהילה.

חומר - ברוב בתי הכנסת החומר המקובל לכתובות שמות בתי הכנסת עשוי ממתכת בגוון כהה או מזהב ועל רקע האבן הירושלמית הכתוב ברור ובלוט. בחלק מבתי הכנסת מוצב שלט מתכת.

מילה מקדימה - בהרבה מקרים מקובל להקדים לשם המונצח מילה המתארת את אופי המבנה (משכן, אוהל, באר, בית, בית כנסת).
שם המונצח - בדרך כלל נזכר השם הפרטי בלבד: יעקב, יצחק, שרה, לעיתים נדירות מופיעים גם שמות ההורים או קרובי משפחה אחרים.

פסוקים ומקורות - מקרים בודדים (בבית הכנסת 'זכור לאברהם') מופיע פסוק המנציח את התורם: "ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם טוב מבנים ומבנות שם עולם אתן לו אשר לא יכרת" (ישעיהו נה). הפסוק מנציח את האדם וגם רומז לבית הכנסת הנתרם.

38 בתקופת המשנה והתלמוד היו תורמים לבית הכנסת ואף היו מציינים זאת בכתובות, אבל בתוך המבנה ולא מחוץ. השם ציין את שם התורם או את שם בעל המלאכה שתרם את העבודה. על כך ראה: ספראי ז', **הקהילה היהודית בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד**, ירושלים תשנ"ה, עמ' 317-324. למיטב ידיעתי, לא שרדו כמעט שמות של בתי כנסת, להוציא את בית מדרשו של ר' אלעזר הקפר מהגולן, שבו צוין על משקוף בית המדרש שם החכם ששכן בו. על הכתובת ראה: אילן צ', **בתי כנסת קדומים בארץ ישראל**, תל אביב תשנ"א, עמ' 77-79 ושם מקורות נוספים.

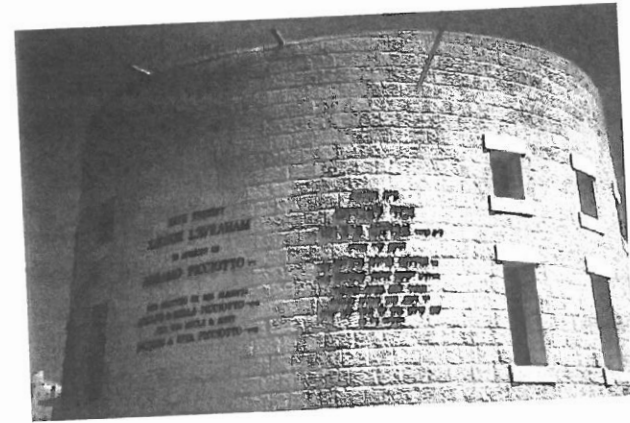
סיכום

בהתגבשות נושא הזיכרון ההיסטורי של פסגת זאב כשכונה צעירה בירושלים ניתן לציין מספר מאפיינים. חלקם דומים למה שקורה בשכונות אחרות וחלקם שונים. תודעת ההנצחה קיימת באופן ברור כמו בשכונות אחרות, חשוב לתושבים ולגורמים המוניציפאליים להנציח. ההנצחה הראשונה הייתה כבר בקביעת שם השכונה המזכיר את פועלו של זאב ז'בוטינסקי. בהמשך לכך, במודע או שלא במודע, נקראו שמות הרחובות המנציחים על שמם של לא מעט גופים ואישים הקשורים למדינה ולעצמאותה בשנים הראשונות שלפני הקמת המדינה ולאחריה. גם שמות הכיכרות מנציחים יחידות שלקחו חלק בלחימה באזור במלחמת השחרור. שמות הרחובות מגוונים, אך יש דגש מיוחד לכיוון הימני של הקשת הפוליטית. למרות זאת לא מסתמנת כאן מגמה סקטוריאלית אלא היא עדיין במסגרת המגמה הממלכתית להנצחה. גם אנדרטאות השכונה מזכירות לתושבים מעט מן ההיסטוריה של השנים האחרונות שהתרחשו באזור בתקופת מלחמת השחרור וששת הימים.

לבתי הכנסת יש מקום בהנצחה הפרטית וזו יש לה משקל גדול וחזותי חשוב הבולט בשילוט מאיר עיניים מחוץ לכותלי הבניין. בהנצחה הפרטית מסתמנת בשנים האחרונות גם מגמה להנצחה בתחום הציבורי בעיקר בעקבות הפיגועים הרצחניים מאז שנת 2000. ההנצחה הפרטית היא סוגיה מורכבת שיש מקום להתייחסות נוספת אליה בהקשרים אחרים.

דווקא הזיכרון ההיסטורי הרחוק יותר, מתקופת המקרא, ימי בית שני, המשנה והתלמוד, אינו קיים בשום צורה שהיא. גם ההתייחסות לסובב הטבעי ולהיבטים הגיאובוטניים שלו אינו מצוי כלל בשכונה. לטעמי, זהו דבר מוזר ומעורר תהייה. העתיד יאמר אם זו מגמה המעידה על נטייה מהותית באופיה של השכונה או תופעה מקרית על רקע השפעות מקומיות ומזדמנות.

הנה כי כן שכונה צעירה מגבשת לה בתקופה זו את דרכי הנצחה והזיכרון, למרות הזמן הקצר כבר מסתמנים כיוונים. עדיין לא מעוצב, עדיין לא מגובש, אין תיאום והתאמה בין דפוסי ההנצחה, אבל בוודאי יש כיוון שאינו מותיר חלל ריק.

בית הכנסת 'זכור לאברהם' בפסגת זאב צפון

בית כנסת 'אוהל גבריאל ואברהם' בפסגת זאב מרכז

בעניין שמות בתי כנסת כחלק מתהליך זיכרון אין הבדל משמעותי בין שכונת פסגת זאב לשכונות אחרות. רק מחקר השוואתי רחב שיעשה עם מקומות אחרים יוכל להצביע על מייחדים נוספים.